

GRAFIČKI LISTOVI DVOJICE NÜRNBERSKIH MAJSTORA XVI. STOLJEĆA BRAĆE BEHAMA U VALVAZOROVOJ ZBIRCI

Dr. Stella Ubel, Zagreb

Među mnogobrojnim listovima, koje je sakupio i uredio slovenski polihistor Ivan Weickhard Valvasor, ima i razmjerno velik broj otisaka sa drvoreza, bakroreza i bakropisa od dvojice majstora iz kruga četvorice iz Nürnberga.

Nürnberg poslije 1500. g. s obzirom na umjetnost stoji na prvom mjestu među njemačkim gradovima. To je doba reformacije. Najveća slikarska umjetnička djela Njemačke u prvoj polovini XVI. stoljeća nisu plod humanizma i renesanskih utjecaja iz Italije, nego reformacije, a s njezinom historijom usko je povezan Nürnberg. U središtu novog umjetničkog pokreta stoji A. Dürer. Broj njegovih direktnih učenika nije velik, ali se utjecaj njegove umjetnosti odrazio i izvan Nürnberga, posvuda po Njemačkoj, gdje se je bavilo slikarstvom. Poslije njegove smrti, u drugoj polovini XVI. stoljeća, očividno je, da umjetnost u Njemačkoj postepeno pada, gledano s likovno-umjetničke strane. Unutranji jaz između prve i treće četvrti XVI. stoljeća pojačan je i vanjskim razlogom: u kratkom su vremenu jedan za drugim poumirali najbolji majstori (Dürer 1528.; iste godine i mladi Vischer, 1529. stariji Vischer i Grünwald), dok Holbein 1552. odlazi po drugi put iz svoje domovine i više se ne vraća. A baš je on bio pozvan, da predvodi mlađu generaciju. Vezu među starijom i mladom generacijom čini grupa četvorice iz Nürnberga: braća Beham, J. Pencz i nepoznati monogramist I. B., koji su po malim formatima svojih listova poznati pod imenom *Kleinmeister*. Oni spadaju u krug posljednjih Dürerovih učenika te su stvarno artistički visoko razvijeni epigoni, ali su usprkos tome značajni u krugu ostalih majstora, koji su radili u sličnom stilu, jer su na svoj način upotpunili Dürerov rad zašavši u područja, koja je njihov veliki učitelj tek povremeno dodirnuo. Ovi majstori svojim radovima postaju posrednici, preko kojih se umjetnost proširila među široke mase pučanstva, a Njemačka je dobila materijal kakvog u to vrijeme nema nijedan narod.

Sredinom XVI. stoljeća pojavljuju se teme moralnog značaja kao zasebni ogranak u grafičkoj umjetnosti. U prvim počecima naglašena je edukativna tendencija, ali kasnije se te značajke sve više i više gube. Javljaju se prikazi ljudi i događaja jednog specifičnog staleža, seljačkog, u raznim njegovim životnim zgodama prikazani onako, kako ih gleda čovjek iz grada. Kulturnohistorijska vrijednost *Kleinmeistera* leži u

tome, što oni ne prikazuju samo prilike i život već spomenutog staleža, nego i građanskog, koji je u XVI. stoljeću postigao vrhunac svoga razvoja. S tih listova izbija zasebna originalnost s ugodajem dobroćudnog humora i njima je postavljena osnova ilustrativne umjetnosti.

Rad četvorice iz Nürnberga slijedio je velik niz grafičara XVI. stoljeća ne samo u Njemačkoj, nego i u ostalim zemljama Evrope. Vrlo je interesantno, da su svi ti majstori uzimajući teme iz biblije ili iz antikle historije stavljali sve u okvir svoga vremena i prostora. Načelo autentičnosti kraja i kostima još se nije bilo uvriježilo. Baš ta bezbrižnost koja je potpuno ignorirala kasnija shvaćanja upravo i daje draž tim listovima. Gotovo i nema životne zgode, koju oni nisu fiksirali. Vanredno su interesantni i prikazi nekadanjih gradova, kao i brojni portreti važnih ličnosti XVI. stoljeća. Zbog pomanjkanja autentičnih podataka ne može se ustanoviti, da li je autor radio prema živom modelu, ili su ti portreti samo plod umjetničke mašte. Svakako je značajno da se klone svakog prizora, u kojem bi dolazilo do potrebe prikazivanja kojeg duševnog konflikta. Vidi se, da im je izraz lica pojedinih likova bio potpuno sporedan. Svim tim majstorima Njemačke iz XVI. stoljeća svojstvena je jedna osnovna linija, realističko izražavanje.

Strani talijansko-renesansni utjecaj odrazuje se samo u dekorativnim elementima, specifično u ornamentu, ali osnovni ton ostaje značajno njemački. Karakteristično je za majstore nürnberškog kruga, da su vrlo rijetko izrađivali teme sakralnog karaktera. Vjerojatno su razlog tome socijalno-vjerska previranja, koja su se tokom XVI. stoljeća odvijala u Njemačkoj. Uglavnom tretiraju teme iz historije i svakidašnjeg života u izradi i stilizaciji narativnog karaktera.

Pod dojmom sve jačeg prodiranja humanističkih nauka nürnberški majstori vrlo često izrađuju teme iz antikle legende i historije, koje po toj vrsti likova postaju pristupačne i širim slojevima pučanstva. Oni su osim toga izradili čitave nizove raznih alegoričnih likova, koji prikazuju kreposti i ljudske mane, godišnje dobe i planete. Gledamo li te radove s likovnog gledišta, vidi se, da je autore u glavnom zanimao akt, a mnogo manje pažnje i interesa posvetili su samom sadržaju. Utjecaj talijanske umjetnosti dolazi najviše do izražaja u ornamentu. U tom pravcu nisu bili vezani tradicijom ni za Dürera, ni za bilo kojeg drugog njemačkog majstora. Ta vrsta listova uglavnom je služila kao predložak raznim obrtima, a najviše zlatarima. Ornament izrađuje većinom na crnoj pozadini. Važno mjesto zauzima groteska, osim toga javljaju se vitice sa životinjskim likovima, a kao veze ponegdje vaze ili maske. Stilizacija životinjskih likova je realistična, a motivi biljnog karaktera sasvim su šematski stilizirani. S vremenom grafičari sve manje vode brigu o praktičnoj primjeni ornamenta, fantazija postaje slobodnija i bogatija, ornament gubi geometrijsku pravilnost ter postaje nesimetričan.

O životu braće Behama iz Nürnberga vrlo se malo zna, ali su poznati po svojim mnogobrojnim grafičkim listovima. Njihova se imena prvi put javljaju u ateističko-komunističkim nemirima, koji prate reformaciju u Nürnbergu. Međutim su i braća Beham, kao i ostala dvojica iz Nürnberga kasnije prešla u normalni, građanski kolosijek. Težište nji-

Sl. 185. H. S. Becham, Sv. Obitelj pod šatorom (drvorez)

hova rada usmjereno je na tiskanu grafiku, a s obzirom na tehniku više su se bavili bakrorezom negoli drvorezom. Tehniku bakroreza svladavali su elegantnom lakoćom. Kompozicije su skladne, tipovi su prikazani na antikni način, što je onda bilo općenito usvojeno. Uzori bili su im Dürer, Marc Anton Raimondi i njegov krug.

Najznačajniji u krugu četvorice je Bartel Beham, mlađi brat Hansa Sebaldta Behama. On je uspio da, iako je radio u malom formatu, postigne utisak velikog stila savremene talijanske umjetnosti. Budući da je on vrlo rano umro, postaje poznatiji i u svoje vrijeme slaviji stariji brat Hans, koji je bio jednostavnija umjetnička ličnost negoli brat, ali je baš zbog te osobine bio bliži širokom krugu pučanstva. Njegovi početni radovi stoje pod utjecajem Dürerovim, a kasnije regenburških majstora, naročito Aldorfera. Taj utjecaj dolazi do izražaja na bakrorezima i bakropisima, koje je izradio u vremenu od 1519 do 1521. Tehnika tih ranijih radova s usko poredanim, vrlo nježnim potezima, koji proizvode slikarski ugođaj, podsjeća na Altdorfera. Dürerove značajke vidimo u moralnom elementu, koji se već vrlo rano javlja u radovima H. S. Behama i u nekim pojedinostima stilizacije: u jako naglašenoj muskulaturi tijela, u prijelomima pada nabora haljina i u potezu linije crteža.

Inspiriran od Marc Antuna nastoji da pogodi renesansni način i stil, ali mu to mnogo slabije uspijeva negoli mlađem bratu Bartelu. Što se tiče invencije njegovi su kasniji radovi mnogo slabiji, ali je tehnika virtuozna. To je vrijeme ispunjeno kopiranjem i vrlo često preradom bakroreza mlađega brata, a i vlastitih iz raznijih godina. Rano je bio odličan crtač, pa zato su otisci s drvoreza mnogo značajniji negoli oni s bakroreza. U tehnici bakropisa nije uspio. Otisci su nejasni, nekako razvodnjeni, što naročito dolazi do izražaja na listovima maloga formata. Od godine 1531. dalje, pune četiri godine bavi se drvorezom. Ti su otisci imali da služe kao ilustracije za knjige izdavača Christiana Egenolfa. Za to vrijeme je zapustio bakrorez, a kad se poslije četiri godine vraća toj tehnici, izradio je svoje najbolje radove, genre-prikaze iz seljačkog života. Ti radovi pokazuju već potpuno izgrađen stil. Likovi su zbijeni i krepki, realni tipovi njegova kraja i vremena, prikazani bez ikakva idealiziranja, s jakim prizvukom čulnosti. Crtež je vrlo dobar, a plastičnost likova izrađena je u punom osvjetljenju. Sjenčanja su oprezno raspoređena, tako da nema oštrih kontrasta crno-bijelog. Opseg tema, koje je obradio H. S. Beham, bio je vrlo velik i različit. Među ostalim rezao je i razne ornamente kao predloške lončarima, zlatarima i tkalcima. Na tim se listovima odražava njegova bogata fantazija, osjećaj za harmoničan raspored i briga oko obrade svakog i najmanjeg detalja.

Nakon odlaska iz Nürnberga opaža se neko kolebanje u radu i sve veće priklanjanje načinu mlađega brata Bartela i temama iz antikne legende i historije. U to vrijeme nastaju nizovi različitih alegorija. Stil H. S. Behama također se izmjenjuje. Nastale su oštre linije i krepki, puni likovi, koji su zamijenjeni krhkim, suptilnim pojavama, izrađenim nježnim i finim potezima. Taj preokret u stilu na štetu je prvotnog rada i stvaranja te konačno dovodi autora u stadij vještog obrtnika.

Sl. 184. H. S. Becham, Krista polažu u grob (drvorez)

H. S. Beham označuje svoje radove s dvije vrste monograma. U ranijem monogramu javlja se slovo P, naime HSP, a na kasnijim mjesto P dolazi B=HSB. Prema Sandrartu listovi s prvim monogramom rezani su još u Nürnbergu između 1519. do 1530. i s drugim u vremenu od 1531. do 1549. u Frankfurtu.

U Valvazorovoj zbirci čuva se razmjerno velik broj listova H. S. Behama različite kvalitete. Broj otisaka s drvoreza je nažalost vrlo malen. Zbirka ima samo 5 originalnih listova, a od toga jedan duplikat lista *Sv. obitelj*. Ovaj je list vrlo dobro sačuvan a otisnut je sa malko oštećene ploče. Crn zagasiti ton s ublaženim kontrastom crno-bijelo govori,

Sl. 185. H. S. Beham, Rasipni sin pase svinje (bakrorez)

da se radi o otisku ranijeg datuma, iako ne baš prvog stanja ploče. Kompozicija grupe podsjeća na Dürera, a isto tako i stilistički zahvat. To dolazi naročito do izražaja u širokim naborima Marijine haljine, u stilizaciji suhih, čvorastih grana drveta i šiljastih listova trave, sasna lijevo na slici. Križno sjenčanje je radeno vrlo škrto, što je značajno za prvu periodu rada. U zbirci postoji i drugi otisak ovog drvoreza s istim značajkama kao i gore opisani, samo je naknadno koloriran. List je signiran desno gore ranim monogramom HSP. Drugi otisak s drvoreza prikazuje *Sv. obitelj pod šatorom* (Madona pod šatorom) (sl. 183). Kompozicija je u formatu manjem nego prva, ali po jačini izražaja i monumentalnosti zahvata ne zaostaje za prvom. U nekim detaljima osjeća se još Dürerov utjecaj. Glava muškarca, što proviruje desno dolje, naročito po položaju podsjeća na Josipovu glavu na Dürerovu bakrorezu *Madona sa skakavcem*. Motiv tog drvoreza je kopija Rafaelove *Madone s ribom*. Na ovom radu je mnogo jači utjecaj Italije negoli domaće tradicije. Lik

Madone razlikuje se od svih njegovih Madona svojom vanrednom izražajnošću toplog osjećaja, koji je izražen u mirnom, ali zabrinutom licu, spuštenom pogledu i nježnom pokretu ruke pri dodiru djeteta. Koliko god postava djeluje monumentalno, ne izaziva ugodaj hladnoće i reprezentativnosti. Ovim se drvorezom H. S. Beham približio idealu velikog stila kao još nikada prije toga. Treći je otisak s drvoreza motiv iz Be-

Sl. 186. H. S. Beham, Iz serije Seljački svatovi iz 1557 (bakrorez)

hamova niza *Muke Kristove*, na kojem je *Polaganje u grob* (sl. 184). Prema signaturi koja se nalazi na dva lista ovoga niza, vidi se, da je serija rezana godine 1555. Ovaj je drvorez interesantan zbog svoje zasebne kompozicije, koja se potpuno razlikuje od radova nürnberških majstora. Uporede li se Aldorferovi listovi *Muke Kristove*, vidi se, da je Beham u tom radu stajao pod njegovim utjecajem. Kompozicija je u

zahvatu gotovo barokna. Međutim ona ima i nekih nedostataka. Koliko god je efektna grupa linija i masa u igri svijetla nije jasno samo zbijanje i neki likovi, koji su stavljeni u duboku sjenu. Na drvorezu ima i nekih elemenata preuzetih od Dürera: čvorasta grana, koja se pruža iz kamena šiljato svedenog luka i grančica uz lijevi rub vrata (Dürer, drvorez Sv. Jerolima u špilji).

Četvrti list (drvorez) *Žensko kupalište* najslabiji je, kojeg ima zbirka, a pripada njegovom kasnijem radu. Ideju teme očito je preuzeo od Dürera, njegova crteža *Žensko kupalište*, iz g. 1496 koji se nalazi u Bremenu. Postoje neke sličnosti u pojedinim elementima (drveni sudovi i oblici kapa na glavama žena), ali je interieur dan u sasma drugom stilu. Kod Behama je arhitektonski prostor riješen u stilu talijanske renesanse, a isto tako i okrugli okvir samoga prikaza. Prostor je pretrpan mnogobrojnim, nagim likovima žena i djece gojaznih oblika, te je očito, da je Behama ovdje zanimao akt sam za sebe. Po formatu je to jedan od najvećih, koje je izradio, te se izdvaja iz kruga malih, koji su značajni u njegovu radu. U tehnici gotovo i ne upotrebljava križno šrafiranje, iako je drvorez iz kasnijeg vremena. Likovi su modelirani snažnim potezom, ali nema oštih kontrasta svijetla i sjene. Monogram HSB nalazi se na srednjoj rozeti stropa.

Valvazorova zbirka ima 91 originalni otisak s bakroreza. To su otisci nepotpunih serija: *Priča o rasipnom sinu*, *Herkulovi radovi*, *Sedam slobodnih umjetnosti*, *Dvanaest apostola*, *Četiri evanđelista*, *Vrlina i mana*, *Seljačke svadbe*, *Seoske povorke*, *Seoske svečanosti*, a ima i pojedinačnih listova. Teme iz starog zavjeta zastupane su listovima: *Adam i Eva pod drvetom saznanja*, *Adam i Eva tjerani iz raja Lot sa kćerima* i *Job u razgovoru sa prijateljima*. Svi ti listovi spadaju u kasniju periodu, u vrijeme od 1536.—1547. List *Adam i Eva* u stojećem stavu otisak je s trećega stanja ploče, što se pozna po četvrtoj naslazi linija u pozadini, koje prelaze preko donjih. Ovaj je bakrorez zapravo kopija u originalnom položaju po radu njegova brata Bartola, a izrađen je godine 1545. List *Adam i Eva* u sjedećem stavu otisak je s prvog stanja ploče te djeluje kao da nije sasma dovršen. Prema komparativnom materijalu (Albertina) i Pauliu nije ustanovljeno, da li se možda ovdje ne radi o takozvanom pokusnom otisku. Bakrorez je izrađen godine 1536. Vanredan otisak s bakroreza *Job u razgovoru sa prijateljima*, na kojem se još osijeća utjecaj Dürera, izrađen je 1547. godine. List zbirke pripada drugom stanju ploče, što se pozna po biljnim vlakancima, koji izviruju na vrhu prekinutog luka desno u pozadini. Kompozicija je zaokružena, likovi su harmonično raspoređeni, potez je siguran i snažan, a osvjetljenje bez jakih kontrasta. Križno šrafiranje sa efektom tamnocrne pozadine upotrebljen je lijevo na plohi zida, što je značajno u njegovu kasnijem radu. Tipovi i njihova nošnja su savremeni, likovi su realistični, bez uljepšavanja, onakvi, kako ih vidimo na njegovim najboljim bakrorezima s prizorima iz seljačkog života. S obzirom na veliki materijal nemoguće je prikazati sve listove, koji se nalaze u zbirci. Donijet će se samo oni najznačajniji za njegov rad. U prvom redu *Madona s djetetom* koja drži u desnoj ruci papigu, a u lijevoj jabuku. Bakrorez

je jedan od onih, koje je H. S. Beham rezao po Bartelovu originalu s nekim izmjenama. H. S. Beham je u kompoziciju stavio iza Marijina lika granato stablo, kojega nema na Bartelovu bakrorezu. Svakako je Hansov original, iako je kopija vandredno uspio rad, koji se po mekoći linija i vanredno finim rasporedom razlikuje od većine njegovih samostalnih

Sl. 187. H. S. Beham „Barjaktar i bubnjar iz 1544 (bakrorez)

radova. Bakrorez je rezan u protivnom položaju od Bartelova. Među njegove najbolje radove spada list *Krist i Samaritanka na zdencu*, koji ima zbirka. Usprkos malom formatu zadivljuje oko jednostavan i jasan raspored i vanredna preciznost u izrađivanju detalja. Iste značajke imaju i tri lista iz niza *Rasipni sin*. Crtež i stilizacija su odlični. Kompozicija nije narušena ubacivanjem antiknih motiva. Sadržaj je postavio u svoje vrijeme i kraj, iznosi ga jednostavno, ne ističući didaktičnu namjeru. Na ovim se listovima opaža, da mu je uspjelo istaknuti i psihološki mo-

menat, ne toliko na izrazu lica, koliko u pokretu i postavi. Križno šrafiranje nije nigdje upotrebljeno, kontrasti svijetla i sjene su umjereni. Prema Pauliju, od te serije postoje listovi sa pet stanja ploča. List *Gozba* u zbirci pripada otisku prvog stanja, dok su ostala dva ili od trećeg ili četvrtog stanja. Svi su otisci signirani i imaju latinski tekst. Spomenute značajke dolaze do izražaja i na zasebnu listu s temom *Sin pase svinje* (sl. 185). Očito je, da je H. S. Behamu uzor bio Dürerov bakrorez iste teme. Format bakroreza H. S. Behama je veći negoli onih iz niza o Rasipnom sinu. Bakrorez je rezan u godini 1538. U krajoliku pozadine osjeća se utjecaj Altdorfera. Klečeći lik muškarca u molitvi izrađen je u snažnim linijama, a prikazuje tip čovjeka iz naroda, koji su likovi najbolje uspjevali Hansu Sebaldu Behamu.

Najvredniji njegovi bakrorezi su prikazi seljačkog života. Jedan dio tih bakroreza izrađen je poslije godine 1535., koje se vrijeme može smatrati kulminacijom u njegovu radu. Zbirka ima tri niza ovoga genra. *Svadbenu svečanost* iz godine 1537., *Povorku* i *Seljačku svečanost* iz godine 1546. U isti taj genre i po temi i po kvaliteti spadaju i neki pojedinačni listovi, koji su još prije izrađeni a to su *Seljak i mladenka u plesu* iz godine 1522. i *Ljubavni par* iz godine 1521.

Niz *Seljačka svečanost*, koju Pauli zove i *Dvanaest* mjeseci ima 10 listova. Na svakom pojedinom listu prikazan je plesni par (trinaest parova). Na ostalim listovima izrađena su *Dva muzikanta*, *Prizor svečane gozbe* i *Tučnjave*, a na dva lista prizori intimnog karaktera. Kompozicije su sastavljene od više ili manje ranijih radova braće Beham. Plesni parovi prema napisima predstavljaju mjesece. Cijeli niz izrađen je u obliku friza a pojedine ploče izrađene su tako precizno, da se jedna na drugu mogu prisloniti te čine dojam povezanosti. To se uostalom može opaziti i u samom krajnjem crtežu ploče i otiska. Od ovog niza postoje tako odlične kopije, da ih ni stručnjaci ne mogu raspoznati, a vjerojatno su to kopije izrađene od samog H. S. Behama. Jedina razlika opaža se u monogramu HSB, koji je na listu (Bartsch, br. 163) urezan u pravilnom položaju, a koji list prikazuje tučnjavu, dok je na originalu monogram preokrenut. Prema ovoj značajki list zbirke je odlična kopija, a ujedno i original, a isto tako i svi ostali otisci niza, budući da su istovjetni sa ovim u načinu rada.

Od niza *Seljački svatovi* zbirka ima 11 otisaka. Listovi su vrlo malog formata a na svakome je prikazan samo jedan par u plesnom koraku na travnatom terenu (sl. 186). Pozadina je prazna. Nekoji otisci zbirke su označeni brojevima, a nekoji ih nemaju. Budući da postoje listovi s brojem i bez broja, zaključuje se, da otisci zbirke pripadaju dvim raznim serijama. U kvaliteti rada i samog otiska nema nikakve razlike. Od trećeg niza *Povorka* zbirka ima samo tri otiska od osam. Format listova je jednak onima iz niza *Svadbena svečanost*.

Svi ti radovi s temama iz seljačkoga života daju vizuelno realni prikaz. Ti mali listovi, koji se čine tako jednostavni, kao da su lagani crteži ili skice, sadržavaju i otkrivaju ingenioznost i znanje. Kompozicije su vanredno izdiferencirane s obzirom na ravnomjernost masa, jasne u oblicima, a opet potpuno zaokružene u cjelokupnom zahvatu. Nijedan

potez nije suvišan, svaki je na pravom mjestu ondje, gdje nešto treba, da se izrazi. Naročito su vidljive ove značajke na nizu *Svadbena svečanost* iz godine 1537. U tom je radu došao do izražaja osjećaj za ritam kompozicije u kretanju.

Od zasebnih listova seljačkoga genra ima zbirka radove, koji su rezani prije spomenutih i koji su s obzirom na stilizaciju i tehniku vanredno uspjeti. To je list, koji prikazuje mladenku u plesu sa seljakom,

Sl. 188. H. S. Beham, Pastir (bakrorez)

izraden godine 1522., pa ljubavni par u sjedećem stavu uz brajdu iz godine 1521. Ovi raniji bakrorezi pokazuju prema kasnijima neku razliku u tehnici. Kod ranijih je potez snažniji negoli je to slučaj kod kasnijih. Bakrorezima sa sadržajem iz seljačkoga života postaje H. S. Beham jedan od prvih genre-slikara u njemačkoj umjetnosti te je na tom području prestigao i samoga Dürera.

H. S. Beham fiksirao je u grafičkoj tehnici i treći faktor iz pučkog života onoga vremena, a to su likovi vojnika. Izradio je pojedinačne likove i grupe. To su sve zdravi i jedri tipovi iz naroda, samo s tom razlikom, što imaju drugu nošnju i nose attribute svog vojničkog staleža. Mnogi otisci s tim sadržajem zapravo su kopije radova brata Bartela. Zbirka ima samo jedan toga genra *Barjaktar i bubnjar* (sl. 187), rezan godine 1544., dakle iz kasnije periode. Taj bakrorez je njegov samostalni rad. Otisak zbirke pripada drugom stanju ploče, što se pozna po jačem potezu linije nabora na osjenjenom dijelu zastave. List je signiran godinom 1544., monogramom HSB, zapisom: IM BAVEREN KRIEG i imenima likova: ACKER CONCZ i KLOS WVCZER.

Sa kulturnohistorijskog gledišta vanredno su interesantni i sasma zasebni listovi iz niza *Dvanaest apostola i Krist*. Na svakom listu izrađena su po dva lika. Zbirka ima samo jedan otisak s prikazom apostola Andrije i Tome (kasnije koloriran). Likovi svetaca zahvaćeni su potpuno vulgarno, bez i najmanje sjenke dostojanstva. To su zapravo i opet tipovi

Sl. 189. H. S. Becham, Žena u pratnji smrti u odjelu dvorskog luda (bakrorez)

iz puka, koji su baš zbog te značajke bili bliži masi, negoli da su prikazani reprezentativno i dostojanstveno. Bakrorezi ovog niza prikazuju ne samo odličnu tehniku i s obzirom na crtež i rez, nego i vanredno zapažanje umjetnikovo i njegovo posebno gledanje na život.

Zbirka ima jedan zaseban list, otisak sa ranijeg bakroreza iz godine 1525. Poznat je kao *Pastir* (sl. 188). Postoje otisci s tri stanja ploča,

a list zbirke pripada trećem stanju, što se pozna po izradi terena, desno dolje u uglu, gdje su preko prve osnove kosih linija urezane druge u obliku ribljih ljustaka, kao i na terenu dalje lijevo. Kompozicija nema čist karakter genra, niti je to prizor iz zbiljskoga života. Tome ne odgovara ni čudnovati habitus pastira, kao ni rekviziti oko njega. Muskulozni,

Sl. 190. Bartel Becham, Genij na kugli topa (bakrorez)

zamišljeni lik muškarca u sjedećem stavu neki tumače kao alegoriju, a drugi kao Ivana krstitelja. Krajolik sa sredovječnim naseljem u pozadini desno sasma je u Düredovom stilu, gotovo preuzet s nekih njegovih radova. Izraden je vanredno precizno i fino.

U zbirci se nalazi list i kolorirani njegov duplikat s bakroreza sa onda uobičajnom temom iz kruga *Plesa smrti* (sl. 189). Ženu u raskošnoj haljini prati kostur obučen u odijelo dvorske lude. Ovaj bakro-

rez je kopija bakropisa, koji je H. S. Beham izradio još godine 1540. pa ponovo rezao u bakar zbog velike potražnje. Bakrorez je izrađen godinu dana kasnije. List je signiran monogramom, godinom 1541. i ima latinski tekst: OMNEM IN HOMINE VENUSTATEM MORS. Bakrorez se razlikuje od bakropisa iz 1540. po tome, što na bakropisu ženu prati luda, a na bakrorezu luda ima mjesto glave lubanju. List zbirke je otisak drugog stanja ploče, što se pozna po izradi nabora na suknji iza manšete rukava. Nabor je na osvjetljenom mjestu prekrit linijama, dok na listu prvog stanja toga nema.

Iz područja ornamenta, na kojem je H. S. Beham pokazao vrlo mnogo ukusa i bio vanredno plodan do svojih kasnih godina, zbirka nema listova čisto ornamentalnoga značaja, ali ima ipak pet otisaka, koje možemo donekle smjestiti u to područje. To su listovi: *Ženski genij s grbom* iz godine 1535., *Muški genij s grbom* i tri iz kasnijeg vremena: *Grb sa orlom u štitu* iz godine 1543., *Dva genija* iz 1544. i *Alfabet* iz 1545. Vanredni su u rasporedu, prostoru, kao i tehničari listovi *Grb sa orlom u štitu*, *Dva genija* i *Alfabet*, dok su listovi *Muški* i *Ženski genij s grbom* slabiji. Odviše veliki i zdepasti likovi genija s previše rekvizita nisu u odnosu s prostorom i nekako su stiješnjeni.

Na kraju treba da se još spomene mali list kružnoga formata, na kojem je prikazano osam dječjih aktova u vanredno spretnom i ukusnom rasporedu. To je jedan od najboljih radova H. S. Behama te vrste.

List *Triumpf*, izrađen u formatu friza, vanredno je uspjela kopija u protivnom položaju bakroreza *Triumfalni ulaz* od Bartela Behama. U zbirci se nalazi list istog formata, također kopija po Bartelovu bakrorezu *Triumfalni ulaz* nazvan *Otmica Jelene*, koji je stvarno gotovo jednak po sadržaju s listom *Triumpf*, s nekim izmjenama, a izrađen u originalnom položaju. Upravo je upadljivo, kako se je H. S. Beham lako uživljavao u tuđi način rada. Osjeća se, kako se je trudio da postigne što jači dramatski ugođaj u prikazu, a djelomično mu je to uspjelo, što inače nije značajno u njegovu radu.

Bartel Beham mlađi je brat Hansa, a najznačajniji je predstavnik i čini se i duhovni začetnik grupe četvorice iz Nürnberga. Nijedan iz tog kruga nije tako razumio i usvojio monumentalni stil talijanske renesanse kao B. Beham. Njega je za razliku od brata zanimao sam problem umjetnosti kao takav, reskirajući i da ne bude shvaćen. Problematiku talijanske umjetnosti potpuno je svladao i na svoj način preradio. U isticanju značajnoga, nije pretjerivao, tako da i usprkos individualnim karakteristikama ostaje u granici tipa. Prikazivanje pojedinosti nije bilo na štetu jedinstvenosti prikaza. B. Beham je jedini iz kruga četvorice, koji u licima svojih likova izražava unutarne doživljavanje. Invencija mu je bogata, ali produktivnost mnogo slabija od bratove. Tehnikom dvoreza nije se nikada bavio. O njegovu životu vrlo se malo zna. Rođen je u Nürnbergu 1502., a drži se, da je umro u Italiji 1540. (Neudörfer). Iza procesa u Nürnbergu oko 1524. odlazi u München na dvor bavarskog vojvode, a kasnije u Italiju. Bakrorezima se počeo baviti gotovo u isto vrijeme kad i brat mu, te je najranije radove izradio već u 18 godini. Ti radovi pokazuju gotovo preranu zrelost. Njegovi listovi iz godine 1520.

upravo iznenaduju po savršenstvu izrade i umjetničkog zahvata, ali, što je i prirodno, ima i radova, u kojima se još zapaža neka nesigurnost i kolebanje. Dürerov utjecaj je slabiji negoli kod brata, ali koliko ga i ima, dolazi to preko Hansa, koji je Bartelu bio učitelj u njegovim prvim godinama rada. Prema sadržaju uglavnom su njegovi listovi genre-

Sl. 191. Bartel Becham, Madona sa loncem cvijeća (bakrorez)

karaktera, što vrijedi i za rijetke teme sakralnog značaja. Zatim dolaze listovi s prikazima djece i s ornamentima. Na njegovim prvim radovima nema još talijanskog utjecaja, on dolazi do izražaja tek nakon njegova prvog puta u Italiju posle 1520. Poslije toga mijenja se i sadržaj njegovih prikaza, kao i pojedini motivi. Sve češće su teme iz antikle mitologije i historije, koje pružaju mogućnost studija akta, koji je od toga vremena počeo da zanima B. Behama. On se međutim na tom polju ne oslanja slijepo na Talijane, nego radi prema živom modelu, u svojoj

vlastitoj radionici. S njegovih se listova vidi, da je imao dva ženska tipa, a vjerojatno i dva modela. Prvi je tip vitka, mlada djevojka (list Lukrecija i Kleopatra), a drugi ženski lik je puniji i snažniji (Judita iz godine 1526.), i taj će u njegovim kasnijim radovima prevladavati. H. S. Beham je jači u tehnici od Bartela, ali je zato Bartel izražajniiji i može se reći slikovitiji. Bakrorezi izrađeni u Münchenskoj periodu poznaju se po specifičnoj tehnici točkicama (Punktiertechnik), koju je upotrebljavao na ranijim radovima, a kasnije se njom služi kao prelazom iz svjetlih u tamnija mjesta. Bartlu je uspjelo, da iako je radio u oblicima visokoga stila Italije, koji to vrijeme postaje internacionalan, ipak u biti i osjećanju ostaje Njemač, sa osebinama i značajkama ostalih Nürnberških majstora. Većinu svojih bakroreza izradio je u vremenu od 1520.—1530.

Nažalost, Valvazorova zbirka ima samo tri originalna bakroreza i kako smo već prije spomenuli, nekoliko prerađenih kopija po bratu Hansu, otisak sa bakroreza *Genij na kugli topa* (sl. 190). Bakrorez je izrađen još godine 1520. Na listu je prikazano dražesno, puno dijete, koje na topovskoj kugli leti u zraku, iznad milovidnog riječnog krajolika s naseljem. Na ovom malom listu prvi put se javlja dijete, koje će on tako često kasnije izrađivati na svojim listovima, i to ne kao sporedni element u kompoziciji nego dijete kao subjekt, sa svim značajkama i posebnostima svoga doba i vanjštine. S tog finog, malog lista struji topao, intiman osjećaj prema prirodi, povezan romantičkim ugodajem.

Drugi list zbirke *Madona s posudom cvijeća* spada u red njegovih najboljih radova i jedan je od najljepših primjera u umjetnosti Njemačke XVI. stoljeća. Lik Madone prikazuje ženu u otmenoj haljini građanskog staleža XVI. stoljeća s djetetom (akt) na koljenima ispred nešto zavrnutoga zastora, kraj kojega se vidi dio posude sa cvijećem. Majstor nije nijednim atributom sakralnog ili nadzemaljskog značaja narušio ugodaj toplog i srdačnog odnosa majke i djeteta (sl. 191). Bakrorez se odlikuje vanrednim crtežem i jasnom, čistom modelacijom. Linije reza su vanredno fine, a sjenčanja su izrađena unakrštenim potezima, ali bez jakih prelaza iz svijetla u sjenu. Druga poznata *Madona s papigom* izrađena u stilu talijanske renesanse sačuvana je u zbirci samo kao kopija u protivnom položaju, rezana od H. S. Behama.

Treći originalni otisak je list *Pokora Ivana Chrysostoma*. Prikazana je žena u ležećem stavu, gledana s leđa, s detetom do nje u stojećem stavu. Ženski lik desno na slici kopija je u protivnom položaju po radu Augustina Venecijana, ali se usprkos tome ne osjeća ništa strano u tom liku. Gotovo bi se moglo reći, da taj bakrorez nosi sasvim njemački značaj. Glavni motiv iznesen je u stilu cjelokupnog prikaza, koji se osniva na nekoj njemačkoj legendi, a stavljen je u krajolik njemačkog karaktera. Taj bakrorez je jedan od njegovih vrlo dobrih radova, koji je rezan između 1525.—1528. Nijedan bakrorez B. Behama ni H. S. Behama nije zadavao toliko teškoća u studiju kao ovaj (sl. 192).

U Albertini postoje otisci od sedam stanja ploča. Čini se, da je razlog u tome, što je metal ploče bio vanredno mekan, pa su se oni finiji urezi dubačtem vrlo rano izgubili, tako da se je ploča vrlo brzo počela preradivati (retuširati). Svi listovi od petog stanja dalje su retuširane

ploče i imaju zapis: S. IOHANES CRISOSTOMVS. Te ploče je rezao H. S. Beham. Listovi s prva četiri stanja su vjerovatno još od originalne ploče B. Behama. Monogram H. S. B. nalazi se samo na listovima otisnutim od sedmog i osmog stanja ploče. Raniji otisci nemaju monograma.

Velika je šteta, što braća Beham, kao ni ostala dvojica iz kruga četvorice, G. Pencz i monogramist I. B., nisu fiksirali grafičkom tehnikom motive s tendencijom socijalnog značaja te prikazali događaje svoga vremena, u kojem se prvi put javlja treći stalež (seljački) kao faktor i

Sl. 192. Bartel Becham, Pokora sv. Ivana Hrizostoma (bakrorez)

individuum. Nijedan od njih nije nam ostavio bilo kakav prikaz, iz kojega bismo mogli razabrati ili barem naslutiti, kakvo je bilo gledanje širokih masa na savremene događaje, na političko-socijalna vjerska previranja i seljačke ratove u Njemačkoj.

Četiri majstora iz Nürnberga iscrpli su potpuno od njih postavljen program. Svi kasniji majstori, koji su ih u stilu i načinu slijedili, nisu mogli da dadu ništa novo, bili su bez ikakve invencije. Jedini među nasljednicima, koji se nešto ističe, jest Aldegrever, i to samo na području ornamenta. Ostali njegovi radovi izrazito su maniristički.

Sa četvoricom iz Nürnberga završava se vrhunac dostignuća na području umjetnosti bakroreza u Njemačkoj. Njihov se utjecaj proširio i u druge zemlje. U stilu francuskih grafičara XVI. stoljeća vidimo uz specifičan način fontenbloske škole i usmjeravanje prema stilu njemačkih majstora. Zapaziti ćemo to naročito na bakropisima Etienna Delauma, Jeana Gourmanta, Clauda Corneilla i još nekih drugih. Rad u malom

formatu u načinu nürnbergskih majstora nije napušten poslije XVI. stoljeća. U XVII. stoljeću se ponovo obnavlja, te se rađa stil kleinmeistera na bakropisima nizozemskih majstora.

Referat je izvršen na osnovu grafičkih listova braće Beham, koji se čuvaju u Valvazorovoj zbirci i komparativnog materijala opusa ovih majstora u Albertini te literature:

Dehio Georg, Geschichte der deutschen Kunst und die darstellenden Künste im Zeitalter der Nach- und Gegenreformation.

Bezolt, Geschichte der deutschen Reformation.

Guhl, Künstlerbriefe (Der Prozess des Jahres 1525).

Hermann Max, Die Rezeption des Humanismus in Nürnberg.

Kristeller Paul, Holzschnitt und Kupferstich in vier Jahrhunderten.

Mitteilungen der Gesellschaft für Vervielfältigung der Kunst. — Barthel Behams künstlerische Entwicklung.

Pauli Gustav, Hans Sebald Beham — Ein kritisches Verzeichniss seiner Kupferstiche und Holzschnitte.

Pauli Gustav, Barthel Beham — Ein kritisches Verzeichniss seiner Kupferstiche.

Roth Friedrich, Die Einführung der Reformation in Nürnberg 1517—1528.

Singer Hans: Die Kleinmeister.

Waldmann Emil, Die nürnbergischen Kleinmeister.

Voss Hermann, Albrecht Altdorfers Graphische Kunst 1909. Repertorium für Kunstwissenschaft, Bd. XXI, S. 150.

Lehrs, Geschichte und kritischer Katalog der Kupferstichsammlung... 1921, Bd. IV.

Résumé

GRAPHISCHE BLÄTTER DER BRÜDER BEHAM, IN VALVASORS SAMMLUNG

In der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaft und Künste in Zagreb befindet sich zum Zweck der Aufbewahrung und wissenschaftlichen Bearbeitung eine wertvolle graphische Sammlung, Eigentum des Zagreber Domkapitels. Dieses kostbare Material stammt aus dem XVII. Jahrhundert und wurde vom slowenischen Polyhistor Johann Weichhard Valvasor gesammelt und geordnet.

Die Sammlung besteht aus 7200 graphischen Blättern, Holzstichen, Kupferstichen, Radierungen und Zeichnungen, meistens Arbeiten der Meister des XVI. und XVII. Jahrhunderts.

Im Artikel werden die besten Arbeiten zweier Nürnberger Meister, Hans Sebald Beham und seines Bruders Barthel Beham behandelt. Sie gehören zum Kreise der vier Nürnberger Graphiker, die unter dem Sammelnamen Kleinmeister bekannt sind.

Nach einer kurzen Einleitung über die kulturellen und sozialen Verhältnisse in Nürnberg, beleuchtet die Verfasserin die künstlerische Entwicklung beider Meister, die Einflüsse, die auf sie gewirkt haben, wie auch die Bedeutung ihrer Arbeit in künstlerischer und kulturgeschichtlicher Hinsicht. Da die Sammlung eine ziemlich grosse Anzahl der Arbeiten Hans Sebald Behams besitzt (96 Blätter), werden im Artikel nur einzelne, besonders wichtige und wertvolle Blätter herausgehoben. Zu diesen gehören vornehmlich drei Holzschnitte, wie auch einige Kupferstiche mit Szenen aus dem Bauernleben. Von Barthel Beham besitzt die Sammlung leider nur drei Kupferstiche, aber gerade diese Blätter gehören zu seinen besten Arbeiten, nicht nur wegen ihrer künstlerischen Bedeutung, sondern auch wegen der spezifischen Technik.